

Научная статья

УДК 811.512.31:37

DOI 10.18101/3033-1310-2026-2-12-16

**Үбэр Байгалай хизаарай Агын Бурядай тойрогой хуралсалай
эмхинүүдтэ буряад хэлэ заалгын байдал, асуудалнууд болон ерээдүй тухай**

© **Балдоржиева Розалия Мункожаргаловна**

Нийгэмэй ажалай хүтэлбэрийн хүтэлбэрилэгшын орлогшо —

нийгэмэй хүгжэлтын таһагай хүтэлбэрилэгшэ,

Үбэр Байгалай хизаарай Агын Бурядай тойрогой захиргаан

Росси, 687000, Үбэр Байгалай хизаар, Ага тосхон, Базар Ринчиногой үйлсэ, 92

Okoabao@mail.ru

Аннотаци. *Гол зорилго.* Үбэр Байгалай хизаарай Агын Бурядай тойрогой хуралсалай эмхинүүд буряад хэлэ заалгын талаар мүнөө сагай бэрхэшээлнүүдые дабаха хэрэгтэ буряад арадайнгаа эртэ урда сагһаа абажа ябаһан сэсэн мэргэн хургаал заабари, ёһо заншал, соёл болбосорол эдэбхитэйгээр хэрэглэн, метапредметнэ шэглэл хараадаа абажа, ажалаа шэнэ шатада эрхилнэ. *Гол хуби.* ФГОС-ой ёһоор хүгжөөн хургаха ба хүмүүжүүлхэ зорилготойгоор үхибүүдэй арга шадал, шадабари, нюуса боломжонуудыень хүгжөөхэ, мүн тиихэдэ түрэлхи буряад хэлээ сэсэрлигтэ болон хургуулида улам эршэтэйгээр зааха тухай хэлэгдэнэ. *Дүнгүүд.* Буряад хэлэньнэгэ байдал өөдөө хубилан үргэгдэхын тула элдэб ондоо шэнэ арга боломжонуудыё ханажа, гүнзэгы удхатай, хайн шанартай, шанга бэлэдхэлтэй, олониитын хабаадалгатайгаар дээдэ шатада ажалаа ябуулха тухай тобшолол хэгдэнэ.

Шухала үгэнүүд: буряад хэлэн, Үбэр Байгалай хизаар, Агын Бурядай тойрог, хуралсалай эмхинүүд, буряад хэлэ заалгын байдал.

Для цитирования

Балдоржиева Р. М. Үбэр Байгалай хизаарай Агын Бурядай тойрогой хуралсалай эмхинүүдтэ буряад хэлэ заалгын байдал, асуудалнууд болон ерээдүй тухай // Бурятский язык и литература в школе. Буряад хэлэн болон уран зохиол хургуулида. 2026. Дугаар 2. Н. 12–16.

Оролто (Введение). Мүнөө бидэ ехэл орёо сагта байнабди гэжэ ханахаар. Гадар талаһаа харахада, хайн байдалдаа бараг лэ садхалан байнабди гэхэдэ, сагай түргэн хубилаан соо сэдхэл бодолоймной байдал сагһаа сагта аюулта урьхада орожол байна шэнги: глобализаци, цифровизаци, ИИ (искусственный интеллект) гэхэ мэтэ урдань үзэгдөөгүй юумэнууд дотор байдалыемнай уридшалан мэдэгдэхээр бэшээр хубилгана. Энээнэй хойшолонгыё бидэ мүнөө хаража, усадхажа шадахагүйбди. Мүнөө сагта ямар юумэндэ үхибүүдэ хургабалнай, ерээдүй сагта тон хэрэгтэй байхаб гэжэ асуудалда тодо харюу үгэхэнь бэрхэтэй. Тиимэһээ хэзээнэйшье сагта тон шухала гол үндэһэн юумэндэ хургаха ёһотойбди гэжэ ойлгохо хэрэгтэй.

Гол удха. Ямаршье сагай ерэхэдэ, заабол хэрэглэхээр юумэн юун бэ гэжэ асуудалда харюу ФГОС соомнай байна: хүгжөөн хургаха ба хүмүүжүүлхэ. Тиихэдэ хүнэй далда арга шадал, шадабари, нюуса боломжонуудыень (внутренний потенциал личности) обёоржо, тэрэнэ хүгжөөхэ гэшэ тон шухала. Эндэ буряад арадаймнай хэтэ заяанһаа абажа, арьбадхажа ябаһан сэсэн мэргэн

хургаал заабари, ёһо заншал, соёл болбосорол ехэ үүргэтэй. Энэмнай мүнөө сагай бүхы орёо асуудалнуудта харюу олохоор арадаймнай алтан абдар болоно, харин энэ абдараа нээхэ зэмсэгнай — түрэл буярад хэлэмнай.

2023 ондо ФООП баталагдаа, тэрэнэй ёһоор хургуули бүхэн программа шэлэхэ баатай болоходоо, Агын ехэнхи хургуулинуудта 2-дохи вариантын ёһоор буярад хэлэндэ 3 (2/1) сагай хэмжээн үлөө. Иимэ ушарай дайралдаад байхада, буярад хэлээ 3 саг соо үзэхэ гээшэ яаха аргагүй бага болоно гээшэ ааб даа.

Энэ хэдэн арбаад жэл соо миин байгдаагүй, ухаанайнгаа хүрэхысэ ажал хэгдэжэл байгаа. Социально-экономическа хүгжэлтын гүрэнэй программын ёһоор олон хэмжээ ябуулганууд: фестивальнууд, форумууд, конференцинууд, конкурснууд, олимпиаданууд, мұрысөөнүүд, найр нааданууд үнгэргэгдэжэл байгаа, тиихэдэ энэмнай яһала үрэ дүнтэй байгаа гэжэ хэлэхээр. Бүхы дээрэнь абажа харахада, буярад хэлэнэй нэрэ хүндэ дээшэнь үргэгдэжэ эхилээ, гол түлэбтөө залуушуул буярад гоё хубсаһаа үмдөөд, буярад хэлэн дээрээ харилсажа, хамта сугларжа элдэб хэрэг бүтээхэ, буян үйлэдэхэ шэнэ маяг заншалтай боложол байна.

Энээн соо Ага буярадта тон ехээр хайшаагдаха, хайрхаха, омогорхохо юумэн юун байнаб гэхэдэ, жэл бүхэндэ Сагаан һарада жэлээ оруулжа байһан залуушуул түрэл нютагтаа булта шахуу эдэбхитэй сугларжа, мүнгөө горитойхоноор татаад, ехэхэн буянай хэрэг үйлэдэнэ: нютагайнгаа, түрэл хургуулиингаа шарай һэргээнэ, талмай гудамжанууды, хото хорёонь арилгана, шэнэлнэ, шэрдэнэ. Сагаалганай үдэр нютагайнгаа наһатай зониие гэрээрнь ябажа золгоно, үрээлдэнь хүртэнэ, соёлой байшан соогоо ехэ бэлдэлгэтэй хүрөөтэйхэн концерт наада үнгэргэнэ. Бэе бэеһээ дутахагүйн тула энээндэ бүхэли жэл соогоо бэлдэлгэ хэнэ, буярад дэгэл хубсаһа оёхо, фотозурагуудаа буулгуулжа, альбом гү, али ном болгожо гаргана.

Үшөө Агын буярадай бэе хоригшодой (тренернүүдэй) ажалые онсо тэмдэглэхээр, бэе тамир хорилгынгоо ажалые гансал буярад хэлэн дээрэ ябуулдаг байхадань, тамиршадын ба тэдэнэй шабинарын тон ехэ (75%) сэбэр буярад хэлэтэй байна. Энэ ехэ хайшаалтай жэшээ болоно гэхэ байнаб. Һүүлэй жэлнүүдтэ гэр бүлын хабаадалгатайгаар, гэр бүлэтэй хамта яһала шэнэ маягтай, һонин хэмжээнүүд, мұрысөөн нааданууд бии болоо. Тиихэдэ залуушуул ондоо боложо эхилээ. Архи тамхи дэрлэнгүй, гэр байдалаа заһажа, олон үхибүүдтэй үнэр баян айл болохо гэжэ эрмэлзэдэг болонхой.

Манай амжалтатай түсэлнүүдэй нэгэн хадаа бүхэдэлхэйн хэмжээнэй «Эрдэм» гэхэн диктант болоно. Жэл бүри хабаадагшадай тоо олошорно, географи үргэдхэгдэнэ, энэнь буярад хэлэ шудалха һонирхолой үндэр хэмжээ гэршэлнэ.

Тиихэтэй хамта Һүүлшын арбаад жэлэй туршада анханһаа жэнхэни буярад хэлэтэй хүдөө нютагуудтамнай буярад хэлэгүй үхибүүд хургуулинуудта орожо эхилээ. Энээндэ бахардаад, ушарын элэрүүлхэдэ, энэмнай гартаа гаджет баряад түрэхэн шэнэ сагай шэнэ үетэн ха юм даа. Профессор Т. В. Черниговскаягай хэлэхээр, «дети другой цивилизации» болоно [4]. Буярад хэлэн дээрэ иимэ медиазүйлнүүд байдаг бэшэ хадань, ганса ород хэлэн дээрэ үльгэрэй орон шэнги нюдэ харгама яла сала нааданууды харахадаа, тэрэнэ үзэхөөр, наадаһаар ехэ бэлээр, тэрэ дороо ород хэлэтэй болошоно. Юундэб гэхэдэ, энэ сагта (от 1,5 до 3 лет) эгээл хэлэндэ орохо сагын — сензитивный период (Л. С. Выготский) дайралдаһана ха юм [3]. Хажуугаарнь олон гэртэхин өөһэдөө гэртээ ород хэлэн

дээрэ харилсажа байна. Хүгшэд үбгэдтээ бурядаараа хэлсээшье хаа, үхибүүдтээ ород хэлэн дээрэ хандана.

Энэ ушарые хараадаа абажа, Агын 10-дахи сэсэрлигэй дэбисхэр дээрэ монолингвальна бүлгэмүүд бии болгогдонхой, тэндэ ганса буряад соёлой ба хэлэнэй юртэмсэ байгуулагдаад, хүгжөөхы хүмүүжүүлхы программа Сономбал Цыденович Содномовой ударидалга доро ябуулагдана. Хоёр-гурбан жэлэй туршада хайн дүнгүүдые харуулна.

2025 оной ноябрь нарада хургуулийн үхибүүдэй 3–4-дэхи, 6–7-дохи и 10–11-дэхи ангиин хурагшадай аман хэлэнэйн хүгжэлтэ элирүүлэгдээ. Тиихэдэ 3–4-дэхи ангиин хурагшадай хорёод процент буряад хэлэтэй байна, хургуулияа дүүргэжэ байһан залуушуулай 52% буряад хэлэтэй гарана. Бүхы хургуули дүүргэгшэдэй тоогой хахадынь шахуу буряад хэлэгүй үхибүүд дүүргэнэ.

Хаана, юугээ алдана гэшэбибди, яабалнай үнэн үрэ дүмнай дээшээ бодохо гэшэб, ажалаймнай удха шанар хайжарха, удха түгэлдэр болохо гэшэб гэхэн асуудалнуудтай стратегическэ зүблөөнүүдые хэдэн дахин үнгэргөөбди, тэрэнэй тоодо хүндэтэ Баир Дашеевич Балдановые ба Шэтымнай профессор Маргарита Ивановна Гомбоевае урижа байжа хэлсээбди. Үндэһэн шалтагуудаа элирүүлжэ, ажалайнгаа жолоое халта ондоо тээшэнь эрьелдүүлхэ гэхэн тогтоолнууд абтаа.

Тиихэдээ хэдэн олон удхатай, удхагүй юумээ гуримшуулаад, үсөөн аад, гүнзэгы удхатай, хайн шанартай, шанга бэлэдхэлтэй, олонийтын хабаадалгатай гэхээр, тон дээдэ шатада ябуулха гэжэ бодообди. Удхаараа үлхөө нэгэдэмэл, поликультурный, полихудожественный подход (Б. П. Юсов) гээд хэлэгдэдэг, үгы гэдэл, ФГОС-ой ёһоор метапредметнэ шэглэл гэжэ хэлэхэдэ багшанарта ойлгосотой байха аабза.

Жэшэнь, урдань олон тоото шүлэг дуунай конкурснуудые хэдэг хаа, мүнөө ганса сэсэрлигэй хүүгэдтэ тэрэнээ үлөөгөөд, эхин шатын үхибүүдтэ фольклорно бүлгэмүүдэй, дунда шатын ангиин үхибүүдтэ драматическа бүжэг наада табилганай мұрысөөн — наада, харин ахамад классуудай үхибүүдтэ «Сэсэн зугаа» гэжэ сэсэ буляалдаанай мұрысөөн-наада үнгэргэдэг болообди. Тиихэдээ энэмнай урид бэлдэхэ тиимэ даабаритай бэшэ, бэлдэлгэнь хадаа ухаан бодолоо хорихо, буряад хэлээ хурсадхаха, 10–11 жэл соо олоһон бүхы эрдэмээ үхибүүд харуулха болоно.

Тиихэдээ урдандаа буряадтаа бэрхэхэн нэгэл үхибүүе багша оложо абаад, 5–10 жэлэй туршада тэрэнээл бүхы мұрысөөнүүдтэ хабаадуулжа ябаха бэшэ, бүхы үхибүүдтээ тон адли жэгдэ хүдэлхэ болоно. Энэ мұрысөөнүүд заншалта болоод, жэлһээ жэлдэ үнгэргэгдэхэ. Буряад хэлэ заалганда үгтэһэн сагайнь бага хадань, олонхи хүмүүжүүлхы ажаябуулганууд буряад хэлэн дээрэ эмхигдэхэ гэжэ хараалагдана.

Тиибэшье тон шухала ажал гэшэ хэшээлэй үедэ үнгэргэгдэнэ ха юм, тиимэһээ гол түлэб хэшээл дээрээ багшанар үхибүүдэй дура сэдхэл татажа, һонирхуулжа, зохид харилсаа тогтоожо хэшээлээ этигэлэй долгиндо гаргажа ябуулха тухай, хэшээлдээ хайшан гэжэ комплексный метапредметный подход гэшые бээлүүлхэб гэхэ мэтэ асуудалаар ехэхэн ажал ябуулагдана. Эндэ манай Агын багшанарай мэргэжэлээ дээшэлүүлгын институтдэй үүргэ тон ехэ. Үнгэрэгшэ хоёр нарын туршада методический марафон гэжэ ехэ һониншые үрэ дүнтэйшые ажал ябуулагдаа, Ага тосхоной 4 хургуулинуудай хоорондо методический десант гэжэ үнгэргэгдөө, тиихэдээ багшанар бэе бээдээ ябажа

Р. М. Балдоржиева. Үбэр Байгалай хизаарай Агын Буядадай тойрогой һуралсалай эмхинүүдгэ буяад хэлэ заалгын байдал, асуудалнууд болон ерээдүй тухай

нээмэл хэшээлнүүдые харуулжа, тэдэнэй тусхай хэмжүүрээр сэгнэжэ, шүүмжэлдэг заншал гаргаа.

Дүнгүүд. Агын Буядадай захиргаанай талаһаа бидэ баһал ажал ябуулнабди. Манай үүсхэл — гүрэнэй программада нэмэлтэ хэмжээ ябуулганууд — Үбэр Байгалай хизаарай захирагша Осипов Александр Михайловичай дэмжэлгэдэ хүртэжэ, 2027 онһоо буяад хэлэ хүгжөөхэ хэмжээ ябуулгануудта мүнгэ һомололго ехэ болохо. Тиихэдэ гүрэнэй программын ёһоор хэдэн шэнэ дурадхалнууд бүтэхөөр хараалагдана. Жэшэнь, «Хүн болохо багаһаа» гэхэн проектдэ олон гэр бүлэ хабаадаха, тэдэнэй 15 бүлэнь жэл бүхэнэй дүнгөөр үхибүүдэ һургуулида оруулхадаа сэбэр буяад хэлэтэй болгожо шадаһан байбал, горитойхон мүнгэн шанда хүртэхэ. Хоёрдохинь, «Отогой наадан» гэхэн проектын ёһоор жэл бүхэндэ хэдэн бүлэһөө бүридэһэн буяад хэлэеэ үргэжэ, хүгшэд хүүгэдтээ сугтаа буяадаараа харилсаха жэшээ бултанда харуулжа шадаһан 7 отог зон шагналда хүртэхэ гэжэ хараалагдана. Тэрэнэй хажуугаар буяад хэлэнэй багшанарай шэнэлэлгын асуудал шийдхэхын тула жэл бүхэндэ БГУ дүүргэжэ, багша боложо нютагаа ерэхэн нэгэ хүниие мүнгөөр дэмжэхэ, тэдхэхэ ханаатайбди. Иимэрхүү хэдэн хэдэн хэмжээ ябуулганууд хараалагдана.

Буяад хэлэнэйнгээ ерээдүйн түлөө гараа доошонь табингүй, элдэб ондоо шэнэ арга боломжонуудые ханажа, ажалаа ябуулха, тиихэдээ буяад хэлэнэймнай байдал удангүй өөдөө хубилан үргэгдэхэнь болтогой!

Литература

1. Балдоржиева Р. М. Агын буядадай тойрогто буяад хэлэ хүгжөөлгэ тухай. 2024. 15 дек. URL: <https://buriad.fm/> (дата обращения: 20.04.2026).
2. Балдоржиева Р. М. Главный принцип образования округа — опережающее развитие // Агинская правда. 2017. 7 окт. URL: <https://www.aginsk-pravda.ru/> (дата обращения: 12.12.2025).
3. Выготский Л. С. Психология: мир психологии. Москва: ЭКСПО-Пресс, 2012. 1008 с.
4. Черниговская Т. В. Лекция «Как научить мозг учиться?». URL: <https://fit4brain.com/11436> (дата обращения: 22.05.2026).

Статья поступила в редакцию 20.05.2026; одобрена после рецензирования 28.05.2026; принята к публикации 09.06.2026.

On the State, Problems, And Prospects of Preserving and Developing the Buryat Language in the Ust-Ordynsky Buryat Okrug

Rozaliya M. Baldorzhieva

Deputy Head of the Social Sphere Department,
Head of the Social Development Division of Administration
of the Agin-Buryat Okrug of the Zabaykalsky Krai
92 BazaraRinchino St., 687000 Aginskoe Urban-Type Settlement,
Aginsky District, Zabaykalsky Krai, Russia
Okoabao@mail.ru

Abstract. The article summarizes the experience of educational institutions in the Agin-Buryat Okrug of the Zabaykalsky Krai in teaching the Buryat language. The author emphasizes the need to address existing challenges by integrating the centuries-old

traditions, customs, and cultural heritage of the Buryat people into the educational process. In accordance with the requirements of the Federal State Educational Standards (FSES), particular emphasis is placed on a meta-subject approach, the development of students' abilities and personal potential, and the formation of their competencies. The author substantiates the conclusion that comprehensive efforts are required to enhance the status of the Buryat language not only in preschools and schools but also throughout society as a whole.

Keywords: Buryat language, Zabaykalsky Krai, Agin-Buryat Okrug, educational institutions, state of teaching the Buryat language.

For citation

Baldorzhieva R. M. On the State, Problems and Prospects of Teaching the Buryat Language in Educational Institutions of the Agin-Buryat Okrug. Buryat Language and Literature in School. 2026; 2: 12–16 (In Buryat).

The article was submitted 20.05.2026; approved after reviewing 28.05.2026; accepted for publication 09.06.2026.